

LIDIA MICHALSKA-BRACHA

<https://orcid.org/0000-0003-0691-7429>

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

„Wedle ideału Klaudynek...”¹. Wizerunek dziewiętnastowiecznej Polki w piśmiennictwie historycznym Antoniny Machczyńskiej²

Streszczenie

Problematyka artykułu dotyczy charakterystyki działalności społecznej Antoniny Machczyńskiej (1832[37]–1919), lwowskiej działaczki społecznej i oświatowej, na rzecz równouprawnienia kobiet na przełomie XIX i XX w. Analizie poddana została literatura pamiętnikarska Machczyńskiej z lat 1860–1919, przechowywana w zbiorach warszawskich i lwowskich, oraz jej twórczość publicystyczna i historyczna. Szczególną uwagę skoncentrowano na analizie znanego szkicu historycznego napisanego przez nią na Wystawę Pracy Kobiet w Pradze w 1912 r. pt. *Kobieta polska*, który w całości poświęciła omówieniu historii kobiet polskich od czasów najdawniejszych po współczesne. Machczyńska, odwołując się do emancypacyjnych dążeń Polek oraz własnych doświadczeń życiowych, zaprezentowała określony wizerunek dziewiętnastowiecznych

¹ Antonina Machczyńska, *Kobieta polska. Szkic historyczny skreślony na Wystawę w Pradze r. 1912*, (Lwów: Nakład Komitetu Lwowskiego Wystawy Praskiej, 1912), 45.

² Publikacja przygotowana/dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Edukacji i Nauki. Jest wynikiem udziału w projekcie „Ośrodek Badań Historii Kobiet – kontynuacja”.

kobiet, skoncentrowany na motywie klaudynek – kobiet działających w Towarzystwie im. Klaudyny z Działyńskich Potockiej.

Słowa kluczowe: Antonina Machczyńska, Towarzystwo im. Klaudyny z Działyńskich Potockiej, historia kobiet, dzieje Lwowa XIX/XX w., kobieca literatura pamiętnikarska XIX w.

**“ACCORDING TO THE IDEAL OF THE CLAUDINE...”
THE IMAGE OF THE NINETEENTH-CENTURY POLISH WOMAN
IN THE HISTORICAL WRITING OF ANTONINA MACHCZYŃSKA**

Abstract

The subject of this article is concerned with the characteristics of the social activity of Antonina Machczyńska (1832[37]–1919), a Lviv social and educational activist, for women’s equal rights at the turn of the 19th and 20th centuries. Machczyńska’s memoirs from 1860–1919, stored in the Warsaw and Lviv collections, as well as her journalistic and historical works were analyzed. Particular attention was focused on the analysis of the well-known historical sketch written by her for the Women’s Work Exhibition in Prague in 1912, entitled: “Polish Woman”, which she devoted entirely to discussing the history of Polish women from the earliest times to the present. Referring to the emancipatory aspirations of Polish women and her own life experiences, Machczyńska presented a specific image of 19th century women, focused on the motif of Klaudines – women active in the Klaudyna (née Działyńska) Potocka Society.

Keywords: Antonina Machczyńska, Klaudyna z Działyńskich Potocka Society, women’s history, history of Lviv in the 19th/20th centuries, women’s diary literature of the 19th century

Wstęp

Przedmiotem moich rozważań podjętych w niniejszym artykule jest twórczość historyczna i działalność muzealna Antoniny Machczyńskiej (1832[37]–1919), galicyjskiej działaczki społecznej, publicystki i literatki, jaka przypadła na koniec XIX i początek XX stulecia. We współczesnej historiografii jej postać znana jest przede wszystkim z oświatowej i pedagogicznej aktywności w lwowskim środowisku kobiecym, a to przede wszystkim za sprawą Władysławy Szulakiewicz, która wiele miejsca poświęciła tym aspektom w swoich szerszych studiach dotyczących idei lwowskiej pedeu-

logii³. Twórczość historyczna oraz aktywność wystawiennicza i muzealnicza Machczyńskiej w obszarze historii kobiet i ich emancypacyjnych dążeń należy więc do mniej rozpoznanych obszarów jej aktywności. Z tego też względu te dwa ostatnie z wymienionych zagadnień, zresztą silnie powiązane z problematyką oświatową i pedagogiczną, stały się dla mnie istotnym punktem odniesienia w charakterystyce biografii i różnych form działalności Machczyńskiej na rzecz równouprawnienia kobiet na przełomie XIX i XX w.

Podstawą analizy jest dość obszerna spuścizna rękopiśmienna Machczyńskiej, jej autobiograficzne zapiski, wspomnienia i dzienniki z okresu 1860–1919, a także mowy okolicznościowe i twórczość publicystyczna, przechowywane w zbiorach warszawskich i lwowskich⁴. Mają one dość istotne znaczenie nie tylko dla badań nad biografią lwowskiej działaczki, ale także dla odkrycia tożsamości narracyjnej Machczyńskiej jako autorki, jej życiowych doświadczeń i sposobu rozumienia otaczającego ją świata⁵. Ich potencjał badawczy, jak wielu innych przykładów dziewiętnastowiecznej kobiecej literatury pamiętnikarskiej, jest nie do przecenienia również w szerszych studiach nad historią kobiet. Odwołanie się w tym przypadku do refleksji autobiograficznej wydaje się nieodzownym elementem postępowania badawczego humanisty, a przy tym wzmacnia znaczenie kobiecych dokumentów osobistych jako niezwykle inspirującego pola dla wszelkich interdyscyplinarnych dociekań⁶.

³ Władysława Szulakiewicz, „O edukacji pedagogicznej kobiet. Antoniny Machczyńskiej myśl pedeutologiczna”, *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, nr 1–2, 2015, 7–23; eadem, *Nauczyciele i ich edukacja. W kręgu idei lwowskiej pedeutologii*, (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2017), 15–86; Joanna Falkowska, „Twórczość pedagogiczna jako źródło do biografii Antoniny Machczyńskiej”, w: Władysława Szulakiewicz (red.), *Badania biograficzne w pedagogice. Studia źródłowe i bibliograficzne*, (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015), 65–82; eadem, *Ambasadorki wychowania. Poglądy pedagogiczne polskich kobiet w II połowie XIX wieku i początkach XX wieku*, (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2018).

⁴ Biblioteka Narodowa (dalej: BN), Archiwum Antoniny Machczyńskiej, sygn. rkps IV. 9812 – IV. 9815, II. 9813, III. 9814, II. 9816, IV. 9829, IV. 9845; Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy we Lwowie (dalej: CPHAUL), zesp. 841, inw. 1, Zjednoczenie polskich chrześcijańskich towarzystw kobiecych we Lwowie (1883–1939).

⁵ *Narracja jako sposób rozumienia świata*, Jerzy Trzebiński (red.), (Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2002).

⁶ Anna Pekaniec, *Autobiografki. Szkice o literaturze dokumentu osobistego kobiet*, (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2020).

Kilka słów o biografii i twórczości Antoniny Machczyńskiej

Należy postawić w tym miejscu pytanie, kim była Antonina Machczyńska – autorka popularnego szkicu historycznego *Kobieta polska*, napisanego w 1912 r. na kobiecą wystawę w Pradze⁷, z nazwiskiem której nierozzerwalnie powiązana jest idea pierwszego na ziemiach polskich muzeum historii kobiet.

Urodziła się w Płocku, w rodzinie pochodzenia szlacheckiego jako córka Marcelego Apolinarego Machczyńskiego (1800–1865), herbu Machwicz, radcy stanu i sędziego sądu apelacyjnego Królestwa Polskiego, dziedzica wsi Sosnowo w powiecie rypińskim, oraz Ewy Honoraty z Luboradzkich (1806–1880)⁸. W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że urodziła się 11 lutego 1837 r.⁹, sama najprawdopodobniej również musiała posługiwać się taką datą roczną, skoro występuje w jej dokumentach osobistych¹⁰. Przeczą temu jednak akta metrykalne parafii rzymskokatolickiej św. Bartłomieja w Płocku, według których przyszła na świat 19 lutego 1832 r., o godzinie 7 rano. Chrzest odbył się w tej samej parafii dwa lata później, tj. 7 lutego 1834 r.¹¹. Nie była jedynym dzieckiem Ewy i Marcelego, miała jeszcze dwóch braci: Edwarda – uczestnika powstania styczniowego i emigranta¹², oraz Konrada – znanego pisarza i publicystę¹³.

W biografii Machczyńskiej wyodrębnić można kilka zasadniczych etapów i przełomowych wydarzeń, które odbiły wyraźne piętno na jej społecznej i publicystycznej aktywności. Biorąc pod uwagę zasadniczy wątek moich rozważań, w niniejszym artykule skoncentruję się wyłącznie na tych zagadnieniach, które pozwolą mi przybliżyć sylwetkę Antoniny jako autorki, kobiety piszącej o hi-

⁷ Antonina Machczyńska, *Kobieta polska*.

⁸ Maria Strzelecka, *Antonina Machczyńska*, (Lwów: Nakład Byłych Uczennic i Rodziny, 1932); Stanisław Konarski, „Machczyńska Antonina”, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1973), 626–627.

⁹ Stanisław Konarski, „Machczyńska Antonina”, 626.

¹⁰ W dokumentach poświadczających zdany egzamin na nauczycielkę szkół wydziałowych widnieje data 19 lutego 1837 r.: BN, sygn. rkps IV. 9812, Dokumenty osobiste i materiały biograficzne Antoniny Machczyńskiej, k. 3.

¹¹ Archiwum Państwowe w Płocku, Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Bartłomieja w Płocku, 1834, sygn. 50/155/0/-/16, k. 12.

¹² Eligiusz Kozłowski, „Machczyński Edward”, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, 627–628.

¹³ Stanisław Konarski, „Machczyński Konrad”, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, 629–630.

storii i dokonaniach kobiet, a przy tym kreującej określony wizerunek dziewiętnastowiecznej Polki. Wizerunek wynikający wprost z jej własnych doświadczeń i przekonań o roli i miejscu kobiety w dziewiętnastowiecznym społeczeństwie, ale także wychodzący naprzeciw emancypacyjnym dążeniom Polek na przełomie XIX i XX w.¹⁴

Do istotniejszych momentów w życiu Machczyńskiej należały z pewnością lata 60. XIX w., czasy manifestacji patriotycznych i powstania styczniowego, kilkuletni pobyt we Francji i związki z polską emigracją. Odnosiła się do tych wydarzeń wielokrotnie w swoich pełnych osobistych odniesień zapiskach. Widać wyraźnie, że atmosfera tych czasów i udział w powstaniu styczniowym bliskich jej osób nie pozostały obojętne dla wychowanej w rodzinnych tradycjach patriotycznych Antoniny. Wydarzenia z lat 1861–1864, jak sama wspominała, obudziły w niej nie tylko nowe życie i nowe siły, ale przede wszystkim „nowe marzenie o zadaniach Polki”¹⁵. Takie przemyślenia, w których obok tradycyjnych przekonań tkwiła przecież głęboka myśl emancypacyjna, będą towarzyszyć Antoninie w wielu późniejszych, przełomowych momentach jej życia, a szczególnie w okresie zbliżającej się Wielkiej Wojny i w czasie trwania konfliktu militarnego państw zaborczych.

Pobyt w Paryżu to czas spędzony w Hotelu Lambert, gdzie służyła pomocą księciu Adamowi Czartoryskiemu u schyłku jego życia w porządkowaniu prywatnych papierów i pozostawała pod dużym urokiem jego otoczenia. Incydentalnie bywała w roli obserwatora na posiedzeniach Towarzystwa Historyczno-Literackiego. Przede wszystkim jednak pogłębiała własną edukację i jednocześnie jako niespełna 30-letnia guwernantka nauczała w latach 1860–1864 języka polskiego, literatury i historii w Instytucie Panien Polskich. To było niezwykle istotne doświadczenie w jej życiu¹⁶. Zamiłowanie Antoniny do ojczyznej przeszłości wyniesione z rodzinnego domu i studiowania dzieł Joachima Lelewela, którego nazywała „genialnym historykiem”¹⁷, pogłębiły

¹⁴ Bogusława Czajeczka, *Z domu w szeroki świat... Droga kobiet do niezależności w zaborze austriackim w latach 1890–1914*, (Kraków: Universitas, 1990).

¹⁵ BN, sygn. rkps IV. 9815, Antonina Machczyńska, Wspomnienia z lat 1861–1863, k. 52; sygn. rkps III. 9814, Antonina Machczyńska, Materiały warsztatowe do kroniki „Powstanie narodu polskiego 1863 styczeń–czerwiec”, k. 1–19.

¹⁶ BN, sygn. rkps IV. 9812, Dokumenty osobiste i materiały biograficzne Antoniny Machczyńskiej, k. 1.

¹⁷ BN, sygn. rkps IV. 9829, Antonina Machczyńska, Pisma społeczne i okolicznościowe, k. 17.

dotatkowo jeszcze paryskie spotkania z Franciszkiem Duchinińskim i lektura jego prac. Historyk przebywał wówczas w Paryżu i był częstym gościem u Czartoryskich¹⁸. To o nim wypowiedziała się Machczyńska, że: „ma źródła, zapal do pracy, geniusz umysłu, ale brak mu gorącego słowa i jasności wykładu. Oddaje mi więc cały swój skarb historyczny, abym ja z niego ułożyła do praktycznego wykładu historii”¹⁹.

Antonina, zafascynowana poglądami Duchinińskiego na historię Polski i Rusi, jego teorię o turańskim pochodzeniu Rosjan, chętnie podjęła się opracowania wypisów z jego wykładów. Historyk od 1857 r. prowadził wykłady w Wyższej Szkole Polskiej na Montparnasse, a następnie w Cercle des Sociétés Savantes przy Quai Malaguais, które przyniosły mu rozgłos wśród francuskiej opinii publicznej. Wydawał w tym czasie w Paryżu swoje kilkutomowe dzieło: *Zasady dziejów Polski i innych krajów słowiańskich*²⁰. Efektem spotkań Machczyńskiej z Duchinińskim było wydane przez nią jeszcze w 1860 r. *Sprawozdanie z historii Polski*²¹.

Pobyt w Paryżu to czas, kiedy po raz pierwszy opuściła na dłużej rodzinny dom. Zdobyte tam doświadczenia, atmosfera Hotelu Lambert i samego Paryża jako skupiska polskiej emigracji wpłynęły na szereg jej osobistych wyznań i refleksji, jakie utrwaliła na kartach wspomnień z tego okresu: „Świeżo przybyła z Kraju, wychowana pod wpływem twardego ucisku narodowego, gdzie tęsknić za świetnością Ojczyzny i wspominać wielkich mężów z przeszłości można było tylko w ciszy i w tajemnicy domowego życia i rodzinnego dachu – byłam jak pod urokiem”²².

To tam poznała bliżej Jadwigę Łuszczewską (Deotymę) (1834–1908), pozostając pod głębokim wrażeniem jej poetyckiego talentu²³. Wydaje się też, że to w środowisku Hotelu Lambert zafascynowała się postacią Izabelli z Czartoryskich Działyńskiej

¹⁸ Agaton Giller A., *O życiu i pracach F. H. Duchinińskiego kijowianina. W jubileuszową rocznicę pięćdziesięciolecia jego zasług naukowych. Studium*, (Lwów: Księgarnia K. Łukaszewicza, 1885).

¹⁹ BN, sygn. rkps II. 9813, Antonina Machczyńska, Dziennik i notatki, t 1: Dziennik z lat 1860–1864, k. 4.

²⁰ Franciszek Henryk Duchiniński, *Zasady dziejów Polski i innych krajów słowiańskich*, t. 1–3, (Paryż: Drukarnia Renou et Maulde, 1858–1859–1861).

²¹ Antonina Machczyńska, *Sprawozdanie z lekcji historii Polski mianych przez Pana Duchinińskiego 1860 roku*, (Paryż: Drukarnia L. Martinet, 1860).

²² BN, sygn. rkps IV. 9815, Antonina Machczyńska, Wspomnienia z lat 1861–1863, k. 2.

²³ BN, sygn. rkps II. 9813, Antonina Machczyńska, Dziennik i notatki, t 1: Dziennik z lat 1860–1864, k. 6–7.

(1830–1899), kobiety „niepospolitego umysłu i hartu” o „prawdziwie artystycznej duszy”, jak się wypowiadała o późniejszej twórczyni gołuchowskiej kolekcji²⁴. Zamiłowanie do zabytków i pamiątek narodowej przeszłości rozbudzone w otoczeniu Hotelu Lambert skierowało uwagę Machczyńskiej na postać Izabeli Czartoryskiej (1746–1835) i jej Świątynię Sybilli w Puławach. Stanie się ona dla Machczyńskiej jedną z głównych postaci w jej „prywatnym” pantheonie zasłużonych kobiet, ale także inspiracją dla podjętej przez Antoninę kilkadziesiąt lat później inicjatywy muzeum zasłużonych Polek we Lwowie²⁵. Wszystko to spowodowało, że w kreowanym po latach na kartach szkicu *Kobieta polska* wizerunku dziewiętnastowiecznych Polek Machczyńska przypisała Czartoryskiej dość istotną rolę w utrzymywaniu polskiej kultury narodowej²⁶. Myślę, że splot wydarzeń politycznej natury tych czasów, jak i jej osobistych doświadczeń uformował w znaczący sposób spojrzenie młodej Antoniny na rolę i pozycję kobiet w ówczesnym społeczeństwie. Uwarunkował też w jakimś stopniu to jakże bliskie jej późniejszym poglądom powiązanie sprawy niepodległości Ojczyzny, przywiązane do tradycji narodowych i wiary z tzw. kwestią kobiecą.

Kolejny okres w życiu Machczyńskiej to czasy lwowskie. Do Lwowa przybyła po opuszczeniu Francji i osiedliła się w nim na stałe. Przez wiele lat prowadziła aktywną działalność oświatową i społeczną na rzecz kobiet oraz stała się propagatorką seminariów żeńskich na terenie Galicji. Pisała na łamach wielu pism i czasopism nie tylko lwowskiej proveniencji, w tym do „Muzeum”, „Czytelni Niedzielnej”, „Kroniki Warszawskiej”, „Opiekuna Domowego”, „Tygodnika Mód”, „Przyjaciela Dzieci”, „Rodziny”, „Szkoły”, „Kwartalnika Historycznego” i innych. Była członkinią licznych społecznych stowarzyszeń, w tym Towarzystwa Pedagogicznego we Lwowie, do którego wstąpiła po przyjeździe z Paryża²⁷. W 1871 r. zatrudniła się w lwowskim Seminarium Nauczycielskim Żeńskim, gdzie nauczwała

²⁴ BN, sygn. rkps IV. 9815: Antonina Machczyńska, Wspomnienia z lat 1861–1863, k. 3; Danuta Marek, *Ordynacja gołuchowska Izabelli z Czartoryskich Działyńskiej (1830–1899)*, (Poznań: Muzeum Narodowe w Poznaniu, 1994).

²⁵ Lidia Michalska-Bracha, „Pamięć przeszłości własnej». Wokół idei Muzeum Zasłużonych Kobiet we Lwowie (1914–1939)”, w: Katarzyna Sierakowska, Marek Przeniosło (red.), *Pamięć historyczna kobiet*, (Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego, 2009), 25–38.

²⁶ Antonina Machczyńska, *Kobieta polska*, 30–31.

²⁷ *Księga jubileuszowa Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego 1868–1908*, (Lwów: Nakład Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, 1908).

języka polskiego²⁸. Początkowo mianowano ją starszą nauczycielką (29 sierpnia 1871 r.), a 3 kwietnia 1874 r. uzyskała patent na nauczycielkę szkół wydziałowych i obowiązki te wypełniała nieprzerwanie aż do przejścia na emeryturę w 1900 r.²⁹

Ważnym momentem w życiu zawodowym i społecznym Antoniny był udział w I Kongresie Towarzystwa Pedagogicznego we Lwowie, który odbył się 17–19 lipca 1894 r. podczas Powszechnej Wystawy Krajowej. Machczyńska należała do lwowskiego Towarzystwa Pedagogicznego już od 1868 r. i od samego początku wyrażała myśl o konieczności powoływania wszelkich struktur organizacyjnych środowiska nauczycielskiego³⁰. W działalności oświatowej wyróżniała się w środowisku lwowskim dużą aktywnością i to zarówno w obszarze propagowania idei wychowania, jak i w sferze organizacyjnej i instytucjonalnej. Założyła Związek Koleżeński byłych Seminarzystek i Nauczycielek, przekształcony następnie w 1903 r. w Związek Nauczycielek, któremu przewodniczyła do roku 1909. Fakt przejścia kierownictwa w Związku przez Machczyńską nie przez wszystkich przyjęty był wówczas entuzjastycznie. Spotkało się to z krytyką ustępującej z funkcji znanej działaczki społecznej i nauczycielki Zofii Romanowiczówny, która w swoim *Dzienniku lwowskim* zapisała pod datą 11 października 1903 r.: „Panna Machczyńska została przewodniczącą – ja ustąpiłam z ochotą, choć nie bez pewnego żalu, bo zrosłam się z tym przez półdwunasta roku. ... Panna M[achczyńska] nie szczędzi nam zawsze uwag mających okazać, że dotąd w Stowarzyszeniu nie było ani narodowego, ani religijnego kierunku, w ogóle niewiele dobrego”³¹.

Pomimo tego, że obie kobiety współpracowały ze sobą na niwie społecznej, nie był to jedyny przypadek zdystansowanego stanowiska Romanowiczówny wobec działań Machczyńskiej. Z uwagi

²⁸ BN, sygn. rkps IV. 9812, Dokumenty osobiste i materiały biograficzne Antoniny Machczyńskiej, k. 5–6.

²⁹ Ibidem, k. 3.

³⁰ Wiktor Brzeziński, *Historia Lwowskiego Oddziału Towarzystwa Pedagogicznego w 25-letnią rocznicę istnienia*, (Lwów: Nakład Towarzystwa Pedagogicznego, 1894), 3.

³¹ Zofia Romanowiczówna, *Dziennik lwowski 1842–1930*, t. 2. 1888–1930, oprac. Zbigniew Suchodolski, (Warszawa: Wydawnictwo Ancher, 2005), 177; Zbigniew Sudolski, „Zofia Romanowiczówna – czyli heroiczny wzorzec kresowianki (w świetle nieznanego Dziennika z lat 1842–1930)”, w: Monika Gabryś, Krzysztof Stępnik (red.), *Kresowianki. Krąg pisarek heroicznych*, (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2006), 1–18; Katarzyna Świetlik, „Lwowska spuścizna Zofii Romanowiczówny (1842–1935)”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, t. 1(10), 2021, 37–52.

na biografie Zofii, jej aktywność w lwowskich klaudynekach i zaangażowanie w okresie powstania styczniowego, Antonina wymieniała ją, pośród innych postaci, w swoim szkicu *Kobieta polska* jako wzorzec do naśladowania dla młodych Polek³².

W swoich poglądach pedagogicznych i społecznych odwoływała się do myśli Klementyny z Tańskich Hoffmanowej (1798–1845), która, podobnie jak później czyniła to Machczyńska, nawoływała do ekonomicznego usamodzielnienia się kobiet poprzez podejmowanie pracy zarobkowej i prowadzenie działalności dobroczynnej, a w określaniu społecznej pozycji i roli dziewiętnastowiecznych Polek odwoływała się do tradycyjnych wartości patriotycznych i katolickich, czego przejawem była jej bogata twórczość z tego zakresu³³. Machczyńska, przyjmując Hoffmanową za wzór kobiecego działania, zorganizowała we Lwowie 5 maja 1899 r. jubileusz setnej rocznicy jej urodzin³⁴. To w mowie jubileuszowej odniosła się do jej działalności edukacyjnej na rzecz usamodzielnienia kobiet i tzw. kwestii kobiecej:

Tańska widziała jasno, że do takiej pracy obywatelskiej, odradzającej naród, kobiety potrzebują gruntownego przygotowania. ... Chcąc godnie przygotować do takiej pracy rodaczki, przez nadanie ich umysłom powagi i siły, i zapewnić niezbędny rozwój samodzielnej myśli, Tańska dopomina się głośno o gruntowne światło naukowe dla nich i pierwsza zyskuje posłuch tak u ogółu społeczeństwa, jako też i w sferach decydujących³⁵.

Ten proces usamodzielniania się kobiet wspierać miały coraz liczniejsze lwowskie stowarzyszenia i organizacje kobiece, których Machczyńska była zresztą członkinią, m.in. Towarzystwo Pracy Kobiet, Towarzystwo Oszczędności Kobiet oraz Zjednoczenie Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobięcych. To ostatnie z wymienionych, pierwotnie pod nazwą Zjednoczenia Krajowych Towarzystw Kobięcych, powstało we Lwowie w 1912 r. w atmosferze rosnących

³² Antonina Machczyńska, *Kobieta polska*, 45.

³³ Klementyna Hoffmanowa, *Pamiętka po dobrej matce czyli ostatnie jej rady dla córki. Przez Młodą Polkę*, (Warszawa 1819); eadem, *Amelia matką. Dzieło za dalszy ciąg „Pamiętki po dobrej matce” służyć mogące, przez też samą Autorkę*, t. 1–3, (Warszawa 1822–1824); Joanna E. Dąbrowska, *Klementyna. Rzecz o Klementynie z Tańskich Hoffmanowej*, (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2008).

³⁴ Antonina Machczyńska, *O życiu, piśmie i wpływie Klementyny z Tańskich Hoffmanowej*, (Lwów: Związkowa Drukarnia, 1899).

³⁵ Ibidem, 18.

niepodległościowych nastrojów i coraz bardziej widocznego organizacyjnego zaangażowania środowisk kobiecych w ówczesnym życiu społeczno-politycznym³⁶. Co ciekawe, to właśnie Machczyńska stała się współtwórczynią Zjednoczenia Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobiety, którego celem była konsolidacja kobiecego ruchu społecznego, szerzenie ruchu umysłowego wśród kobiet i „służenie potrzebom narodowym” w czasie Wielkiej Wojny³⁷. Zbliżający się konflikt militarny państw zaborczych zaktualizował i uwypuklił kwestię kobiecą. Wpłynął przy tym na jej silne powiązanie ze sprawą narodową, co stało się bliskie ówczesnym tendencjom łączącym program emancypacyjny kobiecych stowarzyszeń z działalnością społeczną, oświatową, ekonomiczną i patriotyczną³⁸. Takie przekonania wyraźnie charakteryzowały postawę ideową Machczyńskiej i stały się dla niej punktem odniesienia w formułowanych opiniach na temat nowych zadań i roli współczesnej Polki. Z jednej strony zaangażowanej w sprawy ekonomiczne, społeczne i oświatowe, a z drugiej gotowej do poświęceń i służby dla Ojczyzny. Podobnie zresztą jak miało to miejsce w czasach powstania styczniowego, kiedy u Machczyńskiej, o czym była już mowa, obudziły się „nowe marzenia o zadaniach Polki”³⁹.

Ostatni etap w biografii Antoniny przypadł na lata 1914–1919, kiedy z uwagi na wybuch I wojny światowej zmuszona była do opuszczenia Lwowa i wyjazdu do Wiednia. W 1915 r. przeniosła się już na stałe do Krakowa i tutaj spędziła ostatnie lata swojego życia, spisując nieprzerwanie wspomnienia. Zmarła 9 maja 1919 r. i pochowana została na cmentarzu Rakowickim.

³⁶ Lidia Michalska-Bracha, „Akta Zjednoczenia Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobiety we Lwowie (1913–1939) w zbiorach lwowskich”, w: Marek Przeniosło, Lidia Michalska-Bracha (red.), *Znani i nieznanymi międzywojennego Lwowa*, (Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2007), 111–122.

³⁷ BN sygn. rkps II. 9816, Antonina Machczyńska, *Dzienniki-notatniki 1914–1919*, t. 5, k. 4–6.

³⁸ Walentyna Najdus, „O prawa obywatelskie kobiet w zaborze austriackim”, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarz (red.), *Kobieta i świat polityki. Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku. Zbiór studiów*, (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1994), 99–117; Katarzyna Dormus, „Galicyjskie stowarzyszenia i organizacje kobiece doby autonomicznej jako wyraz kobiecych dążeń do samoorganizacji”, w: Andrzej Szwarz, Anna Żarnowska (red.), *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich do 1918 roku (na tle porównawczym)*, (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2008), 323–348.

³⁹ BN, sygn. rkps IV. 9815, Antonina Machczyńska, *Wspomnienia z lat 1861–1863*, k. 52.

Wokół klaudynek – wizerunki dziewiętnastowiecznych Polek

Wydaje się, że najpełniejszy wyraz swoich poglądów i wyobrażeń na temat wizerunku kobiety-Polki w XIX stuleciu dała Machczyńska we wspomnianym już szkicu historycznym *Kobieta polska*, wydanym w związku z Wystawą Pracy Kobiet w Pradze w 1912 r. Kreśląc w nim obraz dziewiętnastowiecznej Polki na tle biografii kobiecych od czasów najdawniejszych, wpisywała się w coraz głośniej podnoszony wówczas postulat spisania historii kobiet⁴⁰. Jak podkreślała, historia kobiet jest niezbędną i integralną częścią całego obrazu dziejów narodowych, i to na ich tle powinna być pokazana jako zbiór heroiczych indywidualnych losów bohaterek:

Historia kobiety polskiej, chociażby najzwężlej zebrana, musi być uwidomioną w postaciach, pamiątkach i na tle wielkiej naszej narodowej przeszłości. Cały ten poczet niewiast, korowód dziejowy, wspaniały i wzruszający pochod wielkich cieniów niewieściej przeszłości, wywołuje z kolei pokłon, dumę, łzę współczucia. Ból męczeński i odruch zbawienny, promieniejący i dziś na nas, z najdalej odległości: siłą, natchnieniem, światłem⁴¹.

Istotne wydają się tu okoliczności powstania dzieła Machczyńskiej i jego głęboki społeczny kontekst. Z pewnością jednym z ważniejszych czynników były zachodzące na przełomie XIX i XX w. przemiany w społecznym ruchu feministycznym i rosnąca aktywność stowarzyszeń kobiecych. Pewnych inspiracji należy się doszukiwać także w lekturze dzieła *Kobieta w Polsce* autorstwa Zygmunta Kaczkowskiego⁴², o czym wspomina sama Machczyńska:

Znakomici dziejopisarze nasi utrzymują, że nie zrozumiemy nigdy gruntownie narodowej przeszłości w Polsce i tych najżywoźniejszych czynników, które wpływowo działały na losy Ojczyzny, jeśli nie sięgniemy aż do dna społeczeństwa, do tej dawnej więzi społecznej,

⁴⁰ Alicja Kusiak, „Łucja Charewiczowa – inicjatorka badań nad przeszłością kobiet polskich”, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i niepodległym państwie*, (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1996), 99–103.

⁴¹ Antonina Machczyńska, *Kobieta polska*, 3.

⁴² Zygmunt Kaczkowski, *Kobieta w Polsce. Studium historyczno-obyczajowe*, (Petersburg: Księgarnia Kazimierza Grendyszyńskiego, 1895).

jaką jest rodzina. Dziejów zaś rodziny ani pojąć, ani odtworzyć niepodobna, bez odtworzenia doli i dziejów kobiety. Chcąc więc, choć pobieżnie, uprzytomnić sobie te dzieje, musimy iść za kobietą, za jej śladami w historii, prawodawstwie, pieśni i powieści; przedzierać się nam potrzeba przez gąszcze dziejowej przeszłości, jak to uczynił w cennym swoim dziele, „Kobieta polska” Zygmunt Kaczkowski⁴³.

Bezpośrednim powodem była jednak Wystawa Pracy Kobiet Słowiańskich w Pradze, poświęcona „kobiecie polskiej” (25 czerwca – 1 sierpnia 1912 r.), która wpisywała się w rozwój europejskiego ruchu feministycznego. W 1909 r. zorganizowano tam wystawę pracy „kobiety serbskiej”, a rok później „kobiety bułgarskiej”. Antonina wpłynęła także na inicjatywę utworzenia Muzeum Zasłużonych Polek we Lwowie, z czym oficjalnie wystąpiła 29 marca 1915 r. w odezwie promującej kobiece muzeum jako przybytek „ku czci i pamięci cnót i poświęceń, bohaterstwa i pracy przodowniczek” od czasów najdawniejszych po współczesne. Myśl Muzeum Zasłużonych Polek miała więc w jej intencji propagować określony model kobiecego bohaterstwa, odwołujący się do „ideałów dobra, prawdy i piękna do naśladowania wzruszających wzorów matron i dziewic, co stały na straży dobra narodu i rodziny, z krzyżem, księgą, wrzecionem w rękach, a niekiedy z rycerskim mieczem u boku”, podkreślała⁴⁴. Nawiązywała tym samym do idei myśli kolekcjonerskiej i muzealnej Izabeli Czartoryskiej i jej Świątyni Sybilli w Puławach⁴⁵. Machczyńska zwracała na te kwestie uwagę już w szkicu historycznym *Kobieta polska*: „Wam więc święcimy tutaj to wspomnienie, jako nader skromną, duchową świątynię Sybilli, ów przybytek narodowych pamiątek, wzniesiony niegdyś przez szlachetną Polkę. U drzwi swego muzeum położyła ona: wówczas napis, który i my tutaj za nią powtórzmy: «Przeszłość dla przyszłości!»”⁴⁶.

Jeśli chodzi o praską wystawę z 1912 r., to Machczyńska odegrała w niej rolę niepoślednią jako chyba najbardziej aktywna członkini lwowskiej sekcji historycznej, choć jej nie przewodni-

⁴³ Antonina Machczyńska, *Kobieta polska*, 5; BN, sygn. rkps IV. 9829, Antonina Machczyńska, Pisma społeczne i okolicznościowe, k. 65–70.

⁴⁴ CPHAUL, zesp. 841, inw. 1, sygn. 116, k. 1–2.

⁴⁵ BN, rkps, sygn. IV. 9815, Antonina Machczyńska, Wspomnienia z lat 1861–1863, k. 2, 7.

⁴⁶ Antonina Machczyńska, *Kobieta polska*, 4.

czyła, bo funkcję tę pełniła hrabina Anna Wolańska⁴⁷. Inicjatywa ta miała wyraźny ponadzaborowy charakter, uczestniczyły w niej znane działaczki społeczne, przedstawicielki kilku powołanych wówczas w różnych miastach komitetów organizacyjnych, nie tylko ze Lwowa, ale również z Warszawy, Krakowa i Poznania. Wystawie patronował warszawski „Bluszcz”, któremu powierzono też rolę współorganizatora. Jak podkreślono na jego łamach, na ekspozycji chciano pokazać wszystko to, „co dokonała polska kobieta w przeszłości i terażniejszości, z korzyścią dla swego narodu, w dziedzinie sztuki, literatury i nauki, przemysłu artystycznego i ludowego, i w innych”⁴⁸. Dlatego na wystawie wyodrębniono działy poświęcone nauce, literaturze i poezji, pedagogice, szkolnictwu, malarstwu, rysunkom i rzeźbie, ogólnej sztuce stosowanej, zdobnictwu stosowanemu (w drzewie, skórze, metalu), haftom, aplikacjom, koronkom, zdobnictwu ludowemu, krawiectwu, bielizniarstwu, gorseciarstwu, tkactwu, wyplataniu koszyków, zabawkom, gimnastyce, stowarzyszeniom kobiecym oraz zaaranżowano też dział gospodarski⁴⁹.

Oceniając znaczenie praskiej wystawy, warto podkreślić, że już wówczas upatrywano w niej szerszego wpływu i oddziaływania społecznego, aktualizującego i propagującego kwestię kobiecą:

Otwiera się przed nami droga istotnego, realnego czynu, z bliskim i poważnym celem, nie dyskusje, odczyty i rozprawy akademickie, nie teorie – zawsze abstrakcyjne, lecz działalność poważna, obecna – a z dalekim, w przyszłość idącym rezultatem – chciejmyż z tej, nieczęsto nam się trafiającej okazji korzystać, aby należycie przedstawić rozwój kobiety polskiej, w jej stosunku do społeczeństwa, w jej inicjatywie twórczej, w jej woli i pracy⁵⁰.

Wystawa praska prezentująca dorobek kobiety polskiej nie była pierwszą, w jaką zaangażowała się Machczyńska. Warto w tym miejscu przywołać jej udział w lwowskiej Wystawie Krajowej z 1894 r., gdzie odpowiadała za przygotowywanie sekcji literatury

⁴⁷ BN, sygn. rkps IV. 9845, Varia dotyczące różnych spraw społecznych z papierów Antoniny Machczyńskiej, k. 24.

⁴⁸ „Wystawa pracy kobiet polskich w Pradze”, *Bluszcz*, nr 8, 1912, 83.

⁴⁹ „Wystawa prac kobiety polskiej w Pradze czeskiej”, *Bluszcz*, nr 9, 1912, 97–98; Natalia Jastrzębska, „Z czym pójść możemy do Pragi”, *Bluszcz*, nr 10, 1912, 109–110; *Katalog wystawy pracy kobiety polskiej w Pradze = Katalog výstavy práce polské ženy v Praze: od 25 czerwca do 1 sierpnia 1912*, (Praga: Nakład Edvard Leschingr, 1912).

⁵⁰ Natalia Jastrzębska, „Z czym pójść”, 109–110.

kobiecej i pamiątek po zasłużonych Polkach, obejmującej nie tylko działy tematyczne jak: roboty ręczne, kobiece gospodarstwo wiejskie i miejskie, wychowanie domowe, dobroczynność, stowarzyszenia kobiece i udział kobiet w pracy społecznej, ale również dzieła literackie Klementyny z Tańskich Hoffmanowej i Elizy Orzeszkowej, a nawet dyplomy uniwersyteckie kobiet świadczące o ich pozycji zawodowej⁵¹. Przy tej okazji powierzono również Antoninie opracowanie referatu podsumowującego działalność samopomocową kobiecych towarzystw na terenie Galicji: *O towarzystwach zarobkowych dla kobiet i o ogniskach udzielających pomocy i poparcia pracy kobiecej* (1893)⁵².

Machczyńska w swojej autorskiej kreacji kobiecych wizerunków utrwalonych zarówno na kartach szkicu historycznego *Kobieta polska*, jak i w muzealnych narracjach odwoływała się do określonych postaci kobiet i kobiecego modelu bohaterstwa. Utworzyła w ten sposób „poczet niewiast” jako pewną całość, nacechowaną metaforycznymi odniesieniami, a przy tym ideowymi i społecznymi konotacjami. I tak sięgając do czasów najdawniejszych w dziejach Polski, za kluczowe uznała postaci: legendarnej Wandy jako „symbolu bezgranicznego poświęcenia dla Ojczyzny” oraz królowej Jadwigi, uznając ją za „urzeczywistnienie tego symbolu w chrześcijańskiej duszy niewieściej”⁵³. Wskazywała na szereg ról społecznych, również tych tradycyjnych, przypisywanych kobiecie na przestrzeni dziejów. Nadal obecny był w tych kreacjach motyw matki-Polki, pokazany w kontekście patriotycznego obowiązku wobec narodu, ofiary wobec Ojczyzny i poświęcenia⁵⁴. W jej nar-

⁵¹ BN, sygn. rkps IV. 9845, Varia dotyczące różnych spraw społecznych z papierów Antoniny Machczyńskiej, k. 18–19; Antonina Machczyńska, *Rzut oka na literaturę pedagogiczną i ludową niewieściego pióra. Rzecz opracowana jako referat na Powszechną Wystawę Krajową dla sekcji XIX Praca i działalność kobiet*, (Lwów: Nakładem Dyrekcji Powszechnej Wystawy Krajowej, 1894).

⁵² BN, sygn. rkps IV. 9829, Antonina Machczyńska, *Pisma społeczne i okolicznościowe*, k. 38–46.

⁵³ Antonina Machczyńska, *Kobieta polska*, 3.

⁵⁴ Mariola Hoszowska, „Dziewiętnastowieczne polskie podręczniki historii a narracje o kobietach”, w: Jolanta Kamińska-Kwak, Szczepan Kozak, Dariusz Opaliński (red.), *Kobieta w Galicji. Nowoczesność i tradycja*, (Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016), 466; eadem, *Siła tradycji, presja życia. Kobiety w dawnych podręcznikach dziejów Polski (1795–1918)*, (Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005), 153–224; eadem, „Mit Matki Polki w dziewiętnastowiecznych syntezach historycznych”, w: Andrzej Czyżewski, Rafał Stobiecki, Tomasz Toborek, Leonid Zaszkilniak (red.), *Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku*, (Warszawa–Łódź: Instytut Pamięci Narodowej, 2012).

racji pojawiły się więc określenia: „kapłanka domowego ogniska”, „strażniczka rodzinnego gniazda”, „matka królów i męczenników, mędrców i pieśniarzy”, „kobieta niosąca kaganek oświaty, naukę polskiego pacierza i polskiej mowy”, „kresowa rycerka”, którym Machczyńska nadawała charakter równoważny z takimi cechami, jak „niewieście męstwo z bronią w rękę” czy „poświęcenie i służba kobiet dla Ojczyzny”:

Za czym jedne z Polek obejmują służbę w lazaretach, opatrują rannych, sposobią zapasy żywności i odzieży, zabezpieczają jeńców, oddając chleb i grosz własny na potrzeby walczących, i schronienie tułaczy. Drugie, odczuwszy w krwi swojej dziedzictwo bohaterek kresowych, porwane gorącą miłością Ojczyzny i zranione widokiem krzywd jej zadanych, stanęły same, z bronią w rękę, w szeregach walecznych! Męstwo ich, blask poświęcenia, zachowanie przy tym godności niewieściej, uczyniły je przedmiotem czci ogólnej i przekazały imiona ich do narodowego Panteonu⁵⁵.

Machczyńska, konstruując w atmosferze zbliżającej się Wielkiej Wojny określony model bohaterstwa dziewiętnastowiecznych Polek, z rozmysłem szczególną rolę przypisywała „ideałowi Klaudynek”, nadając mu jednak współczesny, aktualny sens. Sięgała tym samym do wzorca patriotycznej aktywności Polek w dobie powstania styczniowego i do kobiecego Towarzystwa im. Klaudyny z Działyńskich Potockiej, założonego we Lwowie jeszcze w 1859 r., które prowadziło działalność patriotyczną na rzecz Ojczyzny oraz na rzecz podnoszenia świadomości i oświaty ludu⁵⁶. Jak pisała Zofia Romanowiczówna, członkini tego stowarzyszenia, w klasycznej już dzisiaj opowieści o klaudynekach: „polskie kobiety, wtedy tak ciche, niewidne na arenie życia, w ciszy też zrywały się do niej, robiły co tylko mogły w swoim szczupłym zakresie, a wiele, wiele oddało jej całą swoją duszę, wszystkie dni swoje z zapomnieniem o sobie”⁵⁷.

⁵⁵ Antonina Machczyńska, *Kobieta polska*, 35.

⁵⁶ Wiesław Caban, „Kobiety i powstanie styczniowe”, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Kobieta i świat polityki*, 66–68; Teresa Kulak, „Polityka powstańczego Rządu Narodowego wobec aktywności organizacyjnej kobiet”, w: Teresa Kulak, Joanna Dufurat, Monika Piotrowska-Marchewa (red.), *Postawy i aktywność kobiet w czasie powstania styczniowego 1863–1864*, (Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 2013), 61–62.

⁵⁷ Zofia Romanowiczówna, *Klaudyneki. Kartka z dziejów patriotycznej pracy kobiet w Galicji w drugiej połowie ubiegłego stulecia*, (Lwów: Nakładem Księgarni Gubrynowicza i syna, 1913), 1.

Wartości, do których odwoływały się twórczynie stowarzyszenia, były tożsame z cechami, jakie nadawała dziewiętnastowiecznym Polkom Machczyńska i jakie chciała również widzieć w postawach kobiet w czasach poprzedzających wybuch Wielkiej Wojny. Metafora klaudynek w narracji Machczyńskiej oparta więc była na tych samych komponentach, o których wspominała Romanowiczówna w swoim szkicu: „Klaudyunki szły przodem, dawały impuls, pociągały inne kobiety, urządzały religijno-patriotyczne nabożeństwa”, charakteryzowała je „usilna praca duchowa nad sobą”, „kształcenie i doskonalenie się nieustanne”, „miłość ojczyzny”, „znajomość polskich dziejów i literatury”, „czuwanie nad czystością języka narodowego” oraz „praca nad ludem i dla ludu”⁵⁸. Zajmowały się zbieraniem datków na cele narodowe, wprowadziły żałobę narodową, organizowały działalność samopomocową, tajną pocztę itp. Machczyńska zwracała uwagę, że klaudyunki przyjęły za cel działania „wyższe wykształcenie, bacność w duchu narodowym, niedozwalającą zaślubiać obcych, z wrogiego obozu, pracę nad oświatą ludu”⁵⁹. Uosabiały więc określony model „cnót Polek”, a odbiciem ideału klaudynek zdecydowanie pozostawała, w jej ocenie, Zofia Romanowiczówna. Idee te przejmowane były następnie przez kolejne, późniejsze kobiece stowarzyszenia dobroczynne, samopomocowe, stawiające na pracę u podstaw, kształcenie kobiet, oświatę ludu czy pomoc dla zesłańców, m.in. przez Stowarzyszenie Czynnych Polek czy Towarzystwo Oszczędności Kobiet.

W konsekwencji, kreśląc wizerunek dziewiętnastowiecznej Polki, Machczyńska odwoływała się do wybranych przykładów postaci kobiet i kobiecego modelu bohaterstwa. Z uwagi na dbałość o narodowe pamiątki z przeszłości, poszanowanie narodowej kultury i historii w kręgu jej zainteresowań pojawiła się sylwetka Izabeli Czartoryskiej, twórczyni muzeum w Puławach. To o niej wyповідаła się Machczyńska, że „ożywiona duchem patriotycznym” i „niepospolicie wykształcona” gromadziła przez lata zbiory kultury narodowej świadczące o wielkości narodu, jego dziejowej świetności i wolności. To ona, w opinii Machczyńskiej, przyniosła „najżywotniejsze jednak pożytki na drodze kultury narodowej, oświaty ludu, obyczajów towarzyskich i społecznych działań”⁶⁰.

⁵⁸ Ibidem, 12.

⁵⁹ Antonina Machczyńska, *Kobieta polska*, 45.

⁶⁰ Ibidem, 30–31.

Na przykładzie wybranych dziewiętnastowiecznych biografii, kobiecych losów doby niewoli starała się Machczyńska pokazać to ściśle powiązanie własnych potrzeb z „potrzebami dźwigającej się do życia Ojczyzny”, a często także ich poświęcanie na rzecz Ojczyzny⁶¹. Kładła nacisk na edukację młodych dziewcząt i oświatę ludu w dobie niewoli, podkreślała, że charakterystyka tych czasów wręcz wymusza zmianę kobiecych ról, stawia przed Polkami nowe zadania, potrzebują one „opatrnościowej, przewodniej ręki, która poprowadzi kobietę na tej nowej drodze bacznie, roztropnie, taktownie a serdecznie”⁶².

Rolę swoistej przewodniczki przypisała jednoznacznie wspominatej już kilkakrotnie Klementynie z Tańskich Hoffmanowej, pod wrażeniem której sama pozostawała, konstruując swoje poglądy na wychowanie kobiet. „Ona to pierwsza domagała się dla nich systematycznej nauki” i wprowadziła ich wychowanie na „tory narodowe”, szczepiąc miłość rzeczy polskich, ojczystego języka, historii i literatury, podkreślała Machczyńska⁶³.

Zdecydowaną rolę w kształtowaniu nowych ról i zadań kobiet przyznawała tak przełomowym wydarzeniom w dziejach ojczystych, jak powstania narodowe, podczas których podejmowały one służbę w lazaretach, opatrywały rannych, przekazywały „chleb i grosz własny na potrzeby walczących”, zapewniały schronienie tułaczom. Ich uosobieniem była dla Machczyńskiej Klaudyna z Działyńskich Potocka (1801–1836), opiekunka rannych w powstaniu listopadowym, siostra miłosierdzia, pełna poświęcenia dla polistopadowych wygnańców, która stała się następnie patronką wspomnianego już Stowarzyszenia Klaudynek z połowy XIX stulecia. Wreszcie też kobiety walczyły z bronią w rękę, wykazując się męstwem i poświęceniem przy jednoczesnym zachowaniu, co istotne, „godności niewieściej” (np. Emilia Platerówna i Henryka Pustowójtówna). Machczyńska określiła je mianem „rycerek z bronią w rękę”, nawiązujących do tradycji „kresowych rycerek”. „Kresowe niewiasty, silne, odważne, z łatwością miecz dźwigające, umiały przetrwać trudy oblężnicze, długie pochody w jasyr i męki jasyru”, podkreślała, przywołując obraz dziejów polskich XVI–XVII stulecia⁶⁴.

⁶¹ Ibidem, 33.

⁶² Ibidem, 34.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem, 22, 35–36.

Wizerunek dziewiętnastowiecznej Polki posiadał w zamyśle Machczyńskiej dwukierunkowy charakter, oparty na różnych formach społecznej i kulturalnej aktywności kobiet, podejmowanej tak na wygnaniu, jak i w kraju. Wreszcie też w modelu bohaterstwa kobiet pojawiają się entuzjastki z Jadwigą Łuszczewską (Deotymą), „wierne pracy nad ludem”, uwłaszczeniu włościan oraz własnemu wykształceniu. Nowych dróg dla pracy społecznej i narodowej upatrywała wreszcie Machczyńska w literackiej działalności kobiet, czego uosobieniem stały się dla niej Eliza Orzeszkowa i Maria Konopnicka⁶⁵.

Wzorzec dziewiętnastowiecznej Polki, jaki konstruowała Machczyńska, służyć miał w pierwszym rzędzie wypracowaniu „samodzielnego stanowiska kobiet”, a do tego w największym wymiarze przyczyniła się jej zdaniem Klementyna z Tańskich Hoffmanowa swoim własnym przykładem, z uwagi na wysoko postawione w społeczeństwie znaczenie pracy wychowawczej i literackiej niewiast⁶⁶. Uzasadniając swój pogląd, pokusiła się o dość osobiste wyznanie: „odważyłabym się nawet powiedzieć, że w bieżącym stuleciu dwie posłannicze indywidualności, które rozdzieliły między siebie dwie połowy narodu naszego i objęły go wybitnym wpływem – to Adam Mickiewicz i Klementyna Tańska. On – bo w wielką duszę swoją przejął potrzeby, nadzieje i cierpienia Ojczyzny; Ona – bo sercem ogarnęła rodzinę i przyszłość dzieci”⁶⁷.

Zakończenie

Obraz kobiety-Polki wykreowany przez Antoninę Machczyńską w dwóch typach historycznej narracji (muzealnej i twórczości historycznej) jako swoistych tekstów kultury jest przykładem autorefleksji nie tylko samej autorki, ale również reprezentowanego przez nią kobiecego środowiska przełomu XIX i XX stulecia. W tekstach jej autorstwa jak w soczewce odbijały się kobiece dążenia emancypacyjne, kobiece wyobrażenia o otaczającym świecie, mocno uwikłane w szereg kontekstów o społeczno-politycznej naturze. Wydaje się, że to one w dużym stopniu definiowały narracyjną tożsamość autorki, jej jakże ważne i częste odniesienia do przeszłości

⁶⁵ Ibidem, 47.

⁶⁶ Antonina Machczyńska, *O życiu, piśmie i wpływie*, 19.

⁶⁷ Ibidem, 21.

ojczyste, która w kobiecej optyce nabierała innego charakteru od dominującego wówczas męskocentrycznego dyskursu.

Podjęta w niniejszym artykule próba odczytania autobiograficznej narracji Machczyńskiej i konstruowanego przez nią obrazu dziewiętnastowiecznej Polki, skłania do szeregu pytań o sens/sensy, jakie nadawała rzeczywistości, o własne odczucia i przemyślenia odnośnie do kobiecych ról społecznych, o „nowe zadania Polki” w dynamicznie zmieniających się czasach, ale też o kobiece postawy wobec wyzwań nowoczesności. W szukaniu tych odpowiedzi tkwi, w mojej ocenie, klucz do rozpoznania i zrozumienia nie tylko narracyjnej tożsamości autorki, ale również jej tożsamości pozatekstowej, usytuowanej nie tylko na styku kobiecej wizji świata i jej męskiego odpowiednika, ale także na styku tradycyjnych wyobrażeń o miejscu i roli kobiet w społeczeństwie a „nowych marzeń o zadaniach Polki”. Wszystko to wpływało wprost na ogólną koncepcję bohaterstwa kobiet w ujęciu Machczyńskiej i na kreowany przez nią obraz dziewiętnastowiecznej Polki, pokazany przez pryzmat indywidualnych kobiecych losów i ich codziennych doświadczeń, widzianych jednak nie tylko z perspektywy studium przypadków, a całościowej koncepcji – metafory „Klaudynek”⁶⁸.

Bibliografia

Źródła archiwalne i biblioteczne

Archiwum Państwowe w Płocku

Akta Stanu Cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej św. Bartłomieja w Płocku, 1834, sygn. 50/155/0/-/16.

Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy
we Lwowie

zesp. 841, inw. 1, sygn. 116.

Biblioteka Narodowa

sygn. rkps IV. 9812, Dokumenty osobiste i materiały biograficzne
Antoniny Machczyńskiej.

⁶⁸ Lidia Michalska-Bracha, Marzena Marczevska, „Lwowianki wobec równouprawnienia kobiet – trzy historie. Studium historyczno-językoznawcze”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiecych*, 1(6), 2019, 25–53.

- sygn. rkps II. 9813, Antonina Machczyńska, *Dziennik i notatki*, t. 1. *Dziennik z lat 1860–1864*.
- sygn. rkps III. 9814, Antonina Machczyńska, *Materiały warsztatowe do kroniki „Powstanie narodu polskiego 1863 styczeń–czerwiec”*.
- sygn. rkps IV. 9815, Antonina Machczyńska, *Wspomnienia z lat 1861–1863*.
- sygn. rkps II. 9816, Antonina Machczyńska, *Dzienniki-notatniki 1914–1919*, t. 5.
- sygn. rkps IV. 9829, Antonina Machczyńska, *Pisma społeczne i okolicznościowe*.
- sygn. rkps IV. 9845, *Varia dotyczące różnych spraw społecznych z papierów Antoniny Machczyńskiej*.

Źródła drukowane, pamiętniki, wspomnienia

- Hoffmanowa, Klementyna. *Amelia matką. Dzieło za dalszy ciąg „Pamiętki po dobrej matce” służyć mogące, przez też samą Autorkę*, t. 1–3, (Warszawa: Drukarnia Łatkiewicza, 1822–1824).
- Hoffmanowa, Klementyna. *Pamiętka po dobrej matce czyli ostatnie jej rady dla córki. Przez Młodą Polkę*, (Warszawa: Drukarnia przy Nowolipiu, 1819).
- Jastrzębska, Natalia. „Z czym pójść możemy do Pragi”, *Bluszcz*, nr 10, 1912, 109–110.
- Katalog wystawy pracy kobiety polskiej w Pradze = Katalog výstavy práce polské ženy v Praze: od 25 czerwca do 1 sierpnia 1912*, (Praga: Nakład Edvard Leschingr, 1912).
- Księga jubileuszowa Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego 1868–1908*, (Lwów: Nakład Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, 1908).
- Machczyńska, Antonina. *Kobieta polska. Szkic historyczny skreślony na Wystawę w Pradze r. 1912*, (Lwów: Nakład Komitetu Lwowskiego Wystawy Praskiej, 1912).
- Machczyńska, Antonina. *O życiu, pismach i wpływie Klementyny z Tańskich Hoffmanowej*, (Lwów: Związkowa Drukarnia, 1899).
- Machczyńska, Antonina. *Rzut oka na literaturę pedagogiczną i ludową niewieściego pióra. Rzecz opracowana jako referat na Powszechną Wystawę Krajową dla sekcji XIX Praca i działalność kobiet*, (Lwów: Nakładem Dyrekcyi Powszechnej Wystawy Krajowej, 1894).

- Machczyńska, Antonina. *Sprawozdanie z lekcji historii Polski mianych przez Pana Duchyńskiego 1860 roku*, (Paryż: Drukarnia L. Martinet, 1860).
- Romanowiczówna, Zofia. *Dziennik lwowski 1842–1930*, t. 2. 1888–1930, oprac. Zbigniew Suchodolski, (Warszawa: Wydawnictwo Ancher, 2005).
- Romanowiczówna, Zofia. *Klaudynki. Kartka z dziejów patriotycznej pracy kobiet w Galicji w drugiej połowie ubiegłego stulecia*, (Lwów: Nakładem Księgarni Gubrynowicza i syna, 1913).
- „Wystawa prac kobiety polskiej w Pradze czeskiej”, *Bluszcz*, nr 9, 1912.
- „Wystawa pracy kobiet polskich w Pradze”, *Bluszcz*, nr 8, 1912.

Opracowania

- Brzeziński, Wiktor. *Historia Lwowskiego Oddziału Towarzystwa Pedagogicznego w 25-letnią rocznicę istnienia*, (Lwów: Nakład Towarzystwa Pedagogicznego, 1894).
- Caban, Wiesław. „Kobiety i powstanie styczniowe”, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Kobieta i świat polityki. Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku*, (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, 1994), 59–73.
- Czajeczka, Bogusława. *Z domu w szeroki świat... Droga kobiet do niezależności w zaborze austriackim w latach 1890–1914*, (Kraków: Universitas, 1990).
- Dąbrowska, Joanna E. *Klementyna. Rzecz o Klementynie z Tańskich Hoffmanowej*, (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2008).
- Dormus, Katarzyna. „Galicyjskie stowarzyszenia i organizacje kobiece doby autonomicznej jako wyraz kobiecych dążeń do samoorganizacji”, w: Andrzej Szwarc, Anna Żarnowska (red.), *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich do 1918 roku (na tle porównawczym)*, (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2008), 323–348.
- Duchyński, Franciszek Henryk. *Zasady dziejów Polski i innych krajów słowiańskich*, t. 1–3, (Paryż: Drukarnia Renou et Maulde, 1858–1859–1861).
- Falkowska, Joanna. *Ambasadorki wychowania. Poglądy pedagogiczne polskich kobiet w II połowie XIX wieku i początkach XX*

- wieku, (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2018).
- Falkowska, Joanna. „Twórczość pedagogiczna jako źródło do biografii Antoniny Machczyńskiej”, w: Władysława Szulakiewicz (red.), *Badania biograficzne w pedagogice. Studia źródłowe i bibliograficzne*, (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015), 65–82.
- Giller, Agaton. *O życiu i pracach F. H. Duchyńskiego kijowianina. W jubileuszową rocznicę pięćdziesięciolecia jego zasług naukowych. Studium*, (Lwów: Księgarnia K. Łukaszewicza, 1885).
- Hoszowska, Mariola. „Dziewiętnastowieczne polskie podręczniki historii a narracje o kobietach”, w: Jolanta Kamińska-Kwak, Szczepan Kozak, Dariusz Opaliński (red.), *Kobieta w Galicji. Nowoczesność i tradycja*, (Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016).
- Hoszowska, Mariola. „Mit Matki Polki w dziewiętnastowiecznych syntezach historycznych”, w: Andrzej Czyżewski, Rafał Stobiecki, Tomasz Toborek, Leonid Zaszkilniak (red.), *Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku*, (Warszawa–Łódź: Instytut Pamięci Narodowej, 2012).
- Hoszowska, Mariola. *Siła tradycji, presja życia. Kobiety w dawnych podręcznikach dziejów Polski (1795–1918)*, (Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005).
- Kaczkowski, Zygmunt. *Kobieta w Polsce. Studium historyczno-obyczajowe*, (Petersburg: Księgarnia Kazimierza Grendyszyńskiego, 1895).
- Konarski, Stanisław. „Machczyńska Antonina”, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1973), 626–627.
- Konarski, Stanisław. „Machczyński Konrad”, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1973), 629–630.
- Kozłowski, Eligiusz. „Machczyński Edward”, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1973), 627–628.
- Kulak, Teresa. „Polityka powstańczego Rządu Narodowego wobec aktywności organizacyjnej kobiet”, w: Teresa Kulak, Joanna Du-

- frat, Monika Piotrowska-Marchewa (red.), *Postawy i aktywność kobiet w czasie powstania styczniowego 1863–1864*, (Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 2013).
- Kusiak, Alicja. „Łucja Charewiczowa – inicjatorka badań nad przeszłością kobiet polskich”, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i niepodległym państwie*, (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1996), 99–103.
- Marek, Danuta. *Ordynacja gołuchowska Izabelli z Czartoryskich Działyńskiej (1830–1899)*, (Poznań: Muzeum Narodowe w Poznaniu, 1994).
- Michalska-Bracha, Lidia. „Akta Zjednoczenia Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobięcych we Lwowie (1913–1939) w zbiorach lwowskich”, w: Marek Przeniosło, Lidia Michalska-Bracha (red.), *Znani i nieznanymi międzywojennego Lwowa*, (Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2007), 111–122.
- Michalska-Bracha, Lidia. „Pamięć przeszłości własnej». Wokół idei Muzeum Zasłużonych Kobięcych we Lwowie (1914–1939)”, w: Katarzyna Sierakowska, Marek Przeniosło (red.), *Pamięć historyczna kobiet*, (Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego, 2009), 25–38.
- Michalska-Bracha, Lidia. Marczevska, Marzena, „Lwowianki wobec równouprawnienia kobiet – trzy historie. Studium historyczno-językoznawcze”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, t. 1(6), 2019, 25–53.
- Najdus, Walentyna. „O prawa obywatelskie kobiet w zaborze austriackim”, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Kobieta i świat polityki. Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX wieku. Zbiór studiów*, (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1994), 99–117.
- Pekaniec, Anna. *Autobiografki. Szkice o literaturze dokumentu osobistego kobiet*, (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2020).
- Strzelecka, Maria. *Antonina Machczyńska*, (Lwów: Nakład Byłych Uczennic i Rodziny, 1932).
- Sudolski, Zbigniew. „Zofia Romanowiczówna – czyli heroiczny wzorzec kresowianki (w świetle nieznanego Dziennika z lat 1842–1930)”, w: Monika Gabryś, Krzysztof Stępnik (red.), *Kresowianki. Krąg pisarek heroicznych*, (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2006), 1–18.

- Szulakiewicz, Władysława. *Nauczyciele i ich edukacja. W kręgu idei lwowskiej pedeutologii*, (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2017), 15–86.
- Szulakiewicz, Władysława. „O edukacji pedagogicznej kobiet. Antoniny Machczyńskiej myśl pedeutologiczna”, *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, nr 1–2, 2015, 7–23.
- Świetlik, Katarzyna. „Lwowska spuścizna Zofii Romanowiczówny (1842–1935)”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiety*, t. 1(10), 2021, 37–52.
- Trzebiński, Jerzy (red.), *Narracja jako sposób rozumienia świata*, (Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2002).